

PERMACULTUUR: EEN VERKENNING

Vlaamse overheid | Departement Landbouw en Visserij

1. Een blik op
permacultuur

2. Afbakening van
begrippen

3. Permacultuur in
de praktijk

4. Beleid

5. Besluit

6. Bronnen

1. EEN BLIK OP PERMACULTUUR

Permacultuur is een concept van alle tijden, dat in alle delen van de wereld wordt toegepast. Midden twintigste eeuw maakte het, samen met andere bewegingen en disciplines, opgang als alternatief voor de energie-intensieve, verstedelijkte maatschappij.

In de jaren 70 stelden twee Australische wetenschappers voor het eerst een definitie van permacultuur op, die sindsdien evolueerde en groeide. Permacultuur kan gezien worden als een ontwerpbenadering, met als doel het voorzien in de menselijke basisbehoeften en tegelijkertijd het behouden en verbeteren van de ecosystemen. In dit rapport gaan wij vooral in op de landbouwproductie binnen permacultuur.

In de wetenschap komt permacultuur weinig of niet aan bod. Dat maakt het moeilijk om de vinger te leggen op wat permacultuur precies is, omdat overal ter wereld de principes van permacultuur op een eigen manier worden toegepast.

Ook in Vlaanderen zijn er verschillende permacultuurprojecten.

2. PERMACULTUUR – AFBAKENING VAN BEGRIPPEN

2.1 Definitie permacultuur

De definitie van permacultuur verschilt naargelang de geraadpleegde bron en evolueert in de tijd.

De term is in de jaren zeventig omschreven door de Australische biologen Bill Mollison en David Holmgren. Mollison en Holmgren deden onderzoek naar de werking van ecosystemen in bossen. Daarop geïnspireerd wilden ze een duurzaam systeem ontwerpen dat de mens in zijn basisbehoeften als eten, drinkbaar water, huisvesting, energievoorziening en afvalverwerking moest voorzien.

Meer info vindt u op www.vlaanderen.be/landbouw/studies

Vermenigvuldiging en/of overname van gegevens zijn toegestaan mits de bron expliciet vermeld wordt: Dumez L. (2015) *Permacultuur: een verkenning*, Beleidsdomein Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel. Depotnummer: D/2015/3241/028.

De term "permaculture" komt van "permanent agriculture" en werd destijds omschreven als "*an integrated, evolving system of perennial or self-perpetuating plant and animal species useful to man*". "Permanent" slaat in deze definitie dus niet enkel op duurzaam, maar verwijst ook naar het hoge aandeel meerjarige planten dat vaak gebruikt wordt in permacultuursystemen.

De definitie evolueerde in de loop der jaren om geleidelijk ook andere aspecten van menselijke nederzettingen te omvatten. Holmgren definieert permacultuur vandaag als "*consciously designed landscapes which mimic the patterns and relationships found in nature, while yielding an abundance of food, fibre and energy for provision of local needs*" (Holmgren, 2002). Permacultuur evolueerde dus van *permanent agriculture* naar *permanent culture*. Vandaag is permacultuur een ontwerpsysteem om functionele, veerkrachtige ecosystemen te maken, waarbij de mens centraal staat en die gebaseerd zijn op de relaties die bestaan binnen natuurlijke ecosystemen. Deze ontwerpen zijn gericht op verschillende functies zoals voedselvoorziening, wateropvang, -zuivering en -hergebruik, bodemonderhoud, huisvesting, energiebeheer, afvalverwerking en transport, gemeenschapsrelaties, die worden nagestreefd door samenwerking tussen mens en natuur, binnen de ecologische grenzen. Permacultuur gaat bovendien uit van een steeds afnemende energie- en grondstoffenconsumptie, om zo naast duurzame productie ook tot duurzame consumptie te komen. Het sluiten van zeer lokale kringlopen is cruciaal.

"Permacultuur is een dans met de natuur, waarbij de natuur de leiding heeft." (Bill Mollison)

Permacultuur is dus in de eerste plaats een methode om systemen te ontwerpen, waarbij samengewerkt wordt met de natuur, in plaats van haar te bestrijden. Soms wordt de term permacultuur ook wel breder opgevat en bedoelt men de gehele sociale, internationale beweging of de filosofie of wereldvisie die erachter zit. Op die manier is permacultuur toe te passen op alle aspecten van het leven en de levenshouding, van voeding over consumptie tot wonen en werken.

2.2 Principes van permacultuur

Het proces om te voorzien in de menselijke behoeften binnen de ecologische grenzen vereist een culturele revolutie. Om die revolutie in goede banen te leiden, hanteert de permacultuurbeweging enkele universele principes. In de oorspronkelijke literatuur werden deze principes niet expliciet vermeld. Vandaag de dag zijn er ethische en ontwerpprincipes, waarvan de uitwerking evenwel kan variëren naargelang plaats en omstandigheden. Wij geven hieronder de principes weer zoals beschreven door David Holmgren (2002).

Deze principes vormen het conceptuele kader voor het ontwerp en de evaluatie van permacultuursystemen. Permacultuur biedt dus geen vaststaand geheel van technieken die moeten worden toegepast. De meest geschikte technieken en praktijken zijn immers afhankelijk van de plaatselijke context. Inspiratie voor die technieken en praktijken wordt gevonden in traditionele agro-ecologische systemen, in natuurlijke systemen, in (alternatieve) landbouwtechnieken, ...

Ethische principes

De ethische principes worden ingedeeld in drie brede stelregels:

1. Zorg voor de aarde: spring zuinig om met bodem, bos, water en draag zorg voor biodiversiteit
2. Zorg voor de mens: draag zorg voor jezelf, je familie en de gemeenschap
3. Eerlijk delen: stel grenzen aan consumptie en reproductie, en herverdeel overschotten

Ontwerpprincipes

De eerste zes ontwerpprincipes bekijken systemen eerder van onderuit, vanuit de elementen, organismen en individuen. De laatste zes principes behandelen systemen *top-down*.

1. Observeer en interageer

Goede ontwerpen kunnen slechts ontstaan door middel van nauwkeurige observatie van en voortdurende, zorgzame interactie met de bestaande systemen. Op die manier ontwerpt de permacultuur duurzame systemen van landgebruik en levenswijzen, met harmonieuze relaties tussen mens en natuur en een verminderde afhankelijkheid van fossiele energiebronnen. De ontwerpen ontstaan en evolueren binnen een maatschappij, van onderuit. Een dergelijke aanpak garandeert een grotere kans op succes dan nieuwe systemen die van bovenaf worden opgelegd.

Dit principe wil met andere woorden de creatie van onafhankelijke, langetermijntwerpoplossingen stimuleren eerder dan de overname van bestaande oplossingen, door observatie aan te moedigen.

Door een perceel te observeren wordt bijvoorbeeld duidelijk waar de grond het natst is. Op die plaats kan een poel worden aangelegd om kikkers, padden en vogels aan te trekken.

2. Vang energie en sla ze op

Opdat de volgende generaties nog voldoende natuurlijke hulpbronnen ter beschikking zouden hebben, moeten we er spaarzaam mee omgaan. De beschikbare energie van wind, zon, water en reststromen moeten we opslaan in tijden van overvloed zodat ze beschikbaar is in tijden van schaarste en voor toekomstige generaties. Voorraden voor de toekomst liggen in vruchtbare bodems met een hoog humusgehalte, overblijvende vegetatiesystemen voor voedsel en andere hulpbronnen, waterlichamen, etc.

Regenwater kan bijvoorbeeld worden opgevangen in reservoirs en benut worden voor bevloeiing van gewassen in tijden van droogte of voor gebruik in het huis. Via zonnepanelen kan zonne-energie worden opgevangen. Door de bodem permanent te bedekken, gaat men erosie tegen, worden stikstof en structuur in de bodem gebracht, droogt de grond niet uit en blijft de bodem vruchtbaar. Bodembedekking gebeurt door oogst- en plantenresten niet van het veld te verwijderen maar te laten liggen, door te bedekken met stro of mulch, etc.

3. Zorg voor opbrengst

Dit principe benadrukt dat elk systeem ontworpen moet worden om opbrengst te creëren, zowel voor de ontwerpers als voor toekomstige generaties. Elke ingreep in het systeem moet een productieve meerwaarde hebben, in de vorm van voedsel, water, bouwmaterialen, energie, etc. Alleen zo zullen systemen in stand worden gehouden en vermeerderd worden.

Door bijvoorbeeld allerlei teelten te combineren, is een gediversifieerde opbrengst verzekerd. Bovendien worden insecten, vogels en zoogdieren aangetrokken of afgestoten, zodat de opbrengst ook bestaat uit plaagcontrole, bestuiving, bodemvruchtbaarheid, etc.

Verschillende plantensoorten, die courant als onkruid gezien worden, groeien door in de winter. Sommige van die planten kunnen bijvoorbeeld in de lente geoogst en verkocht worden, als voedsel, kruid of medicinale plant. Voorbeelden zijn het driekleurig viooltje, veldkers en jonge netels.

Kippen verwerken bijvoorbeeld keuken- en tuinafval en zorgen tegelijkertijd voor opbrengst (eieren).

4. Gebruik zelfregulering en accepteer terugkoppeling

Een volgens de permacultuurprincipes ontworpen systeem is zoveel mogelijk zelfregulerend. Het systeem gaat in op feedbacksignalen zodat negatief gedrag of ongewenste groei beperkt wordt. Dat maakt het systeem schokbestendig en veerkrachtig en behoedt het voor instabiliteit en schaarste. Een voorbeeld is het gebruik van sterke, semi-wilde en zelf-reproducerende gewasvariëteiten en veerassen in de plaats van sterk geselecteerde en afhankelijke soorten.

5. Gebruik en waardeer hernieuwbare grondstoffen en diensten

Een permacultuursysteem moet zo ontworpen worden dat het maximaal gebruik maakt van hernieuwbare grondstoffen (bijvoorbeeld zonnewarmte, hout, medicinale planten) en diensten (bijvoorbeeld kippen of varkens die de grond klaarmaken om te zaaien en planten en gebruik van trekpaarden).

Zonnepanelen bijvoorbeeld vangen zonne-energie op. Houtkanten en heggen fungeren als windscherm en houden zo de warmte bij. Een percolatierietveld zuivert het afvalwater zodat dat opnieuw gebruikt kan worden. Van leem en hout kunnen gebouwen opgetrokken worden.

6. Produceer geen afval

In het kringloopdenken kan de output van een proces als input van een ander proces gebruikt worden. Streef in het ontwerpen van systemen naar zo weinig mogelijk afval.

Oogst- en plantenresten kunnen bijvoorbeeld op het veld blijven en niet worden uitgetrokken. De boven- en ondergrondse resten zorgen voor structuur in de bodem, humusvorming, schuilplaatsen en voedsel voor insecten en vogels en houden het vocht in de bodem.

Kippen, bijvoorbeeld, verwerken keuken- en tuinafval en zorgen tegelijkertijd voor opbrengst (eieren).

7. Ontwerp vanuit patronen naar details

Volgens dit principe moet een systeem ontworpen worden door eerst natuurlijke patronen te observeren. De details van de uitwerking ervan komen daarna. Patroonherkenning is een uitkomst van de toepassing van het eerste principe en een noodzakelijke stap in het ontwerp van een systeem. Zo is permacultuur zelf ontstaan uit de toepassing van het bos als model voor landbouw.

8. Verenig eerder dan te scheiden

Dankzij een holistische aanpak is er aandacht voor de complexiteit van systemen en voor de verschillende types van relaties tussen de verschillende elementen van een systeem. Door een holistische visie die inzet op nuttige relaties eerder dan een toegenomen specialisatie, kan men komen tot een geïntegreerd en zelfregulerend systeem.

Door bijvoorbeeld verschillende teelten, verschillende geuren en kleuren te combineren, worden diverse insecten, micro-organismen, vogels en andere dieren aangetrokken. Die zorgen op hun beurt dan weer voor natuurlijke plaagcontrole, bestuiving, bodenvruchtbaarheid, etc.

9. Gebruik kleine en trage oplossingen

Systemen moeten zo ontworpen worden dat functies op de kleinst mogelijke schaal die praktisch en energie-efficiënt is, worden uitgevoerd. Snelheid en grootschaligheid zijn (minstens op langere termijn) contraproductief.

Bij Yggdrasil in Tienen, naar eigen zeggen een didactisch-ecologische ontmoetingsplaats voor permacultuur, wordt bijvoorbeeld gewerkt met bedden ("eilandjes") van 2,50 m bij 1,20 m. Zo worden verschillende bedden naast en achter elkaar aangelegd, met dezelfde of andere teeltcombinaties. Er wordt niet op rechte, maar op gebogen lijnen gezaaid en geplant. Op die manier zijn er meer combinatiemogelijkheden. Er worden geen machines gebruikt, alle bewerkingen gebeuren manueel.

10. Gebruik en waardeer diversiteit

Natuurlijke en culturele diversiteit is de beste verzekering tegen de grillen van de natuur en het dagelijkse leven. Diverse systemen hebben een grotere veerkracht, monoculturen zijn fragieler en veel vatbaarder voor ziektes en plagen.

Bij Yggdrasil zet men bijvoorbeeld groene en rode sla door elkaar. Een eventuele slakkenplaag tast enkel de groene sla aan, zodat er toch nog opbrengst is van de rode sla.

Door bijvoorbeeld meerdere teelten met verschillende worteldieptes te combineren, wordt de hele bodem benut en is er meer opbrengst.

11. Gebruik de grenzen en waardeer het marginale

De rand tussen twee ecosystemen is vaak productiever dan de twee ecosystemen afzonderlijk. Laat daarom waar mogelijk systemen overlappen, om hun potentieel ten volle te benutten. Beschouw een grens eerder als een opportuniteit dan als een beperking.

Randen, bijvoorbeeld, zijn op een permacultuurbedrijf erg belangrijk. Er kunnen bijvoorbeeld bessenstruiken, hagen, heggen of houtkanten worden aangelegd. Die trekken op hun beurt nuttige insecten en vogels aan of fungeren als windscherm.

12. Maak op een creatieve manier gebruik van veranderingen

Binnen natuurlijke systemen zijn er voortdurend ontwikkelingen en veranderingen, hoewel het systeem als groter geheel blijft bestaan. Wees je bewust van de veranderingen en stel je flexibel op.

2.3 Permacultuur en ....

Het onderscheid tussen permacultuur en termen zoals agro-ecologie, transitie en agroforestry is niet altijd even duidelijk. De concepten worden nogal eens door elkaar gehaald en er heerst verwarring over de verbanden ertussen. Hieronder worden de verschillende termen kort gedefinieerd.

2.3.1 ... agro-ecologie

Agro-ecologie is, net als permacultuur, een moeilijk te definiëren concept. Een recente definitie stelt dat de term agro-ecologie gelijktijdig doelt op drie dimensies:

- de toepassing van ecologie op de ontwikkeling en het beheer van duurzame agro-ecosystemen;
- een holistische systeembenadering bij de ontwikkeling van landbouw- en voedselsystemen gebaseerd op traditionele kennis, alternatieve landbouwpraktijken en ervaringen met lokale voedselsystemen;
- de koppeling van ecologie, cultuur, economie en maatschappij voor een duurzame landbouwproductie, een gezond leefmilieu en leefbare voedsel- en landbouwgemeenschappen.

Agro-ecologie wil een alternatief zijn voor de huidige industriële landbouw die door het intensieve gebruik van externe inputs een grote ecologische en sociale impact heeft. De transitie naar een agro-ecologische productiemethode is echter complex. Bij die transitie kan permacultuur gebruikt worden, als ontwerpbenadering voor systemen. Permacultuur is op die manier in feite een kader voor de toepassing van agro-ecologie, een benadering die agro-ecologie zeer vergaand doorvoert.

2.3.2 ... transitie

Net zoals in andere regio's en landen is permacultuur in Vlaanderen sterk verweven met de transitiebeweging. Die beweging schuift permacultuur naar voren als antwoord op *peak oil*, het moment waarop de fossiele olieproductie haar maximum bereikt en daarna alleen nog zal afnemen. De schaarste van fossiele brandstoffen zal de producten van de klassieke landbouw steeds duurder maken. Vanuit deze bezorgdheid streeft de transitiebeweging ernaar om het gebruik van fossiele brandstoffen tot een minimum te beperken. En permacultuur kan daarvoor als concept gebruikt worden. Looby Macnamara legt in haar boek *People and Permaculture* uit hoe je aan de hand van permacultuurontwerp transitieprocessen op gang brengt naar een duurzamer leven in de allerbreedste betekenis.

2.3.3 ... agroforestry

Een boslandbouwsysteem (ook wel agroforestry genoemd) is een landgebruikssysteem waarbij de teelt van bomen of andere planten gecombineerd wordt met gewas- of dierproductie op eenzelfde perceel, om zo de opbrengst en duurzaamheid te verhogen. Er zijn verschillende overlappingsen tussen agroforestry en permacultuur, maar ook een aantal opvallende verschillen.

Ten eerste kijkt permacultuur als holistisch ontwerpsysteem naar alle menselijke behoeften en dus niet enkel naar voedselproductie.

Bovendien is het gebruik van bomen en andere meerjarige gewassen een veelvoorkomende praktijk binnen permacultuur, maar het is niet noodzakelijk. Een permacultuursysteem kan ook gebaseerd zijn op een natuurlijk systeem zonder bomen.

Daarenboven beperkt de permacultuur zich meestal tot in de natuur voorkomende (eco)systemen, terwijl in een boslandbouwsysteem ook menselijke constructies kunnen worden toegepast die toch waardevolle ecosystemen opleveren. Een voorbeeld daarvan zijn lijnvormige beplantingen met een rijke biodiversiteit die zo bescherming bieden tegen winderosie en bijdragen aan de water- en nutriëntencyclus, zonder de conventionele productie te verplaatsen.

2.3.4 ... biologische landbouw

Biologische landbouwpraktijken kunnen gebruikt worden in een permacultuurontwerp. Permacultuur kijkt naar de natuur en geeft de landbouw vorm op basis van de patronen uit de natuur. Men werkt zo natuurgetrouw mogelijk en daarbij kunnen biologische landbouwpraktijken toegepast worden. Maar permacultuur gaat meestal verder dan de biologische productiemethode, door niet te bemesten, niet te bestrijden en de bodem niet te bewerken (op de meeste bedrijven). Permacultuur gaat bovendien niet enkel over voedselproductie maar integreert alle aspecten van menselijke vestigingen: bouwmethoden en -materialen, transport, wateropvang en -gebruik, energiebeheer, gemeenschapsrelaties, economie, etc.

2.4 Landbouw en permacultuur

Zoals hierboven beschreven gaat permacultuur niet noodzakelijk en niet uitsluitend over voedselproductie. In het kader van dit rapport stellen we ons toch de vraag in welke mate een permacultuurproject als landbouw beschouwd kan worden. Gaat de voedselproductie verder dan zelfvoorziening? Is het te beschouwen als een economische activiteit, als inkomstenbron voor de landbouwer? En hoe herken je permacultuurlandbouw?

Eigenaars van permacultuurbedrijven kunnen beschouwd worden als landbouwer als ze een landbouwactiviteit uitoefenen, zoals percelen beheren, planten telen of landbouwdieren kweken. Sommige permacultuurbedrijven halen daar ook (het grootste deel van hun) inkomsten uit. De afzet van de landbouwproducten gebeurt veelal via een korte keten, bijvoorbeeld zelfpluktuinen, hoeveverkoop, afzet bij nabijgelegen restaurants. Meestal halen de bedrijven ook nog inkomsten uit andere activiteiten, zoals de verwerking van de producten, educatie en toerisme.

In het buitenland zijn verschillende voorbeelden te vinden van permacultuurbedrijven die leven van hun voedselproductie. In Nieuw-Zeeland is het biologische bedrijf The Rainbow Valley Farm van Joe Polaischer ontwikkeld volgens de permacultuurprincipes. De Krameterhof in Oostenrijk van Sepp Holzer is een 45 hectare groot landbouwbedrijf dat is opgezet volgens de permacultuurprincipes. De New Forest Farm van Mark Shepard in Wisconsin (VS) is een permacultuurbedrijf waarvan een groot deel van de productie verkocht wordt.

In Vlaanderen bestaan er enkele permacultuurprojecten waarvan het geproduceerde voedsel voor verkoop wordt aangeboden. Yggdrasil in Tienen heeft een zelfpluktuin en een winkel waar eigen en aangekochte biologische producten worden verkocht. Het is een rendabel bedrijf dat leeft van de verkoop van de diverse productie. Samenland op kasteel Nieuwenhoven in Sint-Truiden is een CSA-project waarbij groenten worden verkocht die werden geteeld volgens de permacultuurprincipes.

Een landbouwbedrijf dat volgens de permacultuurprincipes voedsel produceert, ziet er vaak anders uit dan een doorsnee gangbaar bedrijf. Omdat permacultuur een ontwerpbenadering is en dus geen vaststaand geheel van regels en praktijken, is het niet mogelijk criteria op te stellen voor permacultuurlandbouw. Veel zal afhangen van de lokale omstandigheden, de betrokkenen en de doelstellingen. Bij Yggdrasil werkt men bijvoorbeeld met bedden ("eilandjes") van 2,5 m bij 1,2 m. Zo liggen verschillende eilandjes naast en achter mekaar, waarop dezelfde of andere teeltcombinaties kunnen worden toegepast. Op één zo'n bed worden verschillende teelten gecombineerd, meestal op gebogen lijnen. Men heeft er ook een bostuin aangelegd. Die bestaat uit hoogstamfruitbomen en notelaars, met daartussen, op de zonnige plekken, meerjarige knollen. In de zelfpluktuin staan verschillende soorten bessen en fruit door elkaar.

2.5 Andere functies

Zoals eerder aangehaald, gaat permacultuur niet alleen over voedselproductie, maar worden alle aspecten van menselijke vestigingen geïntegreerd. Permacultuurbedrijven richten zich ook op energiebeheer, wateropvang en -hergebruik, natuur en (agro)biodiversiteit, sociale thema's zoals educatie en toerisme, etc.

Voorbeelden hiervan zijn er ook in Vlaanderen te vinden.

Het Voedselbos is een ontmoetingsplaats voor permacultuur in de praktijk. Maandelijks is er een open werkdag en er worden verschillende vormen aangeboden. Men organiseert er toeristische korteketenpicknicks en er is een educatief aanbod voor scholen. Er wordt gewerkt aan een Trondus, een rond huis gebouwd met lokale materialen.

Yggdrasil vzw verzamelt regenwater in drie regenputten en zuivert het gebruikte water in een percolatierietveld. Ook hier worden rondleidingen, schoolbezoeken, avondlezingen en cursussen georganiseerd.

3. PERMACULTUUR IN DE PRAKTIJK

Permacultuur is zelden onderwerp van academisch onderzoek en wetenschappelijke literatuur over dit thema is zeldzaam. Ook overheden en het bedrijfsleven houden zich tot nog toe ver van permacultuur en zelfs milieu- en natuurbewegingen zijn in grote mate afwezig in dit debat. Een mogelijke oorzaak daarvan is de multidisciplinaire aard van permacultuur. Het spitst zich toe op de combinatie van landbouw, architectuur, sociale aspecten, energie, et cetera en beslaat zo een veel breder thema dan de meeste academische departementen of overheden behandelen.

Zodoende bestaat permacultuur vooral binnen een netwerk van individuele activisten en groepen, die de permacultuurprincipes toepassen op hun werk en leven en ze trachten te verspreiden. Ze vormen een sociale beweging en creëren kleine, lokale veranderingen van onderuit. De permacultuurbeweging verspreidt haar ideeën en praktijken via netwerken, kleine instellingen of vzw's, boeken, websites, conferenties en concrete projecten. Permacultuur is een ontwerpsysteem

en daarom moeilijk zomaar te kopiëren. Elk project verschilt van andere projecten op vlak van locatie, ecologie, bewoners en omwonenden.

De beweging rond permacultuur is opvallend minder georganiseerd en geïnstitutionaliseerd dan sommige andere agro-ecologische bewegingen. Dit gebrek aan (inter)nationale organisatie maakt actie op een niveau hoger dan enkel het lokale moeilijk. Dat beperkt dan weer het potentieel voor mobilisatie of politieke actie. Eigen aan de permacultuurbeweging is de actie van onderuit, meestal op lokaal niveau.

3.1 Permaculture Design Course

Al meer dan dertig jaar is de *Permaculture Design Course* (PDC) het belangrijkste instrument voor inspiratie en educatie over permacultuur. De cursus werd ontwikkeld in Australië door Mollison. De PDC focust op de constructie van samenlevingen, de ontwerpprincipes van permacultuur, het bestuderen van modelsystemen en de toepassing van deze theoretische kennis in een praktijksysteem.

In de loop van de jaren zijn er wereldwijd verschillende vormen van deze cursus ontstaan, die elk eigen accenten leggen en lokale ervaringen integreren. Zo kreeg de algemene theorie van permacultuur verschillende lokale betekenissen en toepassingen, aangepast aan de plaatselijke omgeving.

3.2 Permacultuur in België

De permacultuurbeweging in Vlaanderen is nog zeer klein en weinig georganiseerd. Er bestaan verschillende projecten en er worden er regelmatig nieuwe opgestart, maar er is geen georganiseerde permacultuurbeweging in Vlaanderen.

Sinds kort heeft zich een groepje gevormd dat regelmatig samenkomt en dat instaat voor de recent opgerichte website www.permacultuur.be. De webstek is vooral gericht op informatieverspreiding en kennisdeling en tracht een overzicht te geven van de permacultuurprojecten in Vlaanderen en de personen die daarmee bezig zijn. De bedoeling is om zo een steviger permacultuurnetwerk uit te bouwen en de beweging te laten groeien door debat en discussie. Een kalender geeft aan welke permacultuuractiviteiten er in Vlaanderen op de agenda staan. Vanaf 2015 worden ook uitstappen georganiseerd onder de naam Permacultours. Daarin zullen de deelnemers enkele permacultuurprojecten in België en Nederland bezoeken.

In Vlaanderen groeit de interesse in permacultuur aanzienlijk de laatste jaren. Dat blijkt uit het aantal volgers van nieuwsbrieven en blogs en de deelnemers aan rondleidingen en excursies, maar ook uit het grote aantal aanvragen voor stages op de enkele Vlaamse permacultuurbedrijven. Knelpunt daarbij is het tekort aan stageplaatsen en projecten waar geïnteresseerden ervaring kunnen opdoen. Bovendien worden er door erkende opleidingscentra nauwelijks opleidingen permacultuur georganiseerd, waarin studenten het vak in de praktijk kunnen leren.

Ook in Wallonië zijn verschillende organisaties bezig met permacultuur. Zo geeft bijvoorbeeld de milieubeweging Les Amis de la Terre op haar website informatie over permacultuur en linken naar een aantal Belgische projecten en vormingsplaatsen. Terre et Conscience organiseert een jaaropleiding over permacultuur. Maar ook in Wallonië is er geen georganiseerde permacultuurbeweging.

We beschrijven hier enkele voorbeelden van permacultuurprojecten. De meeste projecten richten zich, naast voedsel- en andere productie, ook op educatie en informatieverspreiding. Het Voedselbos vzw in Nokere (Kruishoutem) is een ontmoetingsplaats voor permacultuur in de praktijk. Er worden praktische vormingen georganiseerd en je kan er ook de volledige PDC volgen. Ook Yggdrasil vzw is een didactisch-ecologische ontmoetingsplaats voor permacultuur en organiseert regelmatig cursussen en workshops, zowel voor volwassenen als voor kinderen en scholen. Toch is het in de eerste plaats gericht op voedselproductie. Voor de praktische uitbouw

van het project heeft men zich gebaseerd op de ontwerpprincipes van de permacultuur. Er is een winkel en een zelfpluktuin. Het bedrijf is biologisch gecertificeerd.

Aan de Vrije Universiteit Brussel is eveneens een permacultuurproject opgestart. In een oude hoogstamboomgaard loopt het project "Nature Works Vrije Universiteit Brussel", dat vertrekt vanuit de filosofie van permacultuur zoals beschreven door Mollison en Holmgren. Het doel van het project is onderzoek te doen, onderwijs mogelijk te maken en praktijkgerichte projecten uit te voeren met betrekking tot de transitie naar een duurzame maatschappij, vanuit een menselijk ecologische invalshoek, met bijzondere aandacht voor de rol van natuurbeleving, ecotherapie, ecosysteemdenken en ecologisch bouwen.

Het Samenlandproject op Kasteel Nieuwenhoven in Sint-Truiden is een vorm van Community Supported Agriculture (CSA) en werkt volgens de permacultuurprincipes. De B&B Hof Ter Wilgen in de Vlaamse Ardennen voorziet in voeding op een perceel permacultuur.

Een van de grote uitdagingen voor permacultuurbedrijven in Vlaanderen is het vinden van voldoende grond. In Vlaanderen is grond schaars en duur. Permacultuur wil daaraan tegemoet komen door een multifunctioneel landgebruik en een meerlagig landschap. Men wil meerdere functies combineren op één perceel, zoals natuur, voedselproductie, recreatie, waterberging, wonen, etc. Een biodiverse natuur kan bijvoorbeeld gecombineerd worden met natuurvriendelijke voedselproductie. Een stadspark waarin eetbare planten worden aangeplant kan voedselproductie met recreatie combineren. Een permacultuurperceel kan landbouw combineren met natuur, ecosysteemdiensten en hoeveeverkoop of sociale activiteiten. Het is belangrijk dat de overheid en bij uitbreiding de gehele maatschappij openstaat voor deze brede visie op ruimtegebruik, niet het minst in het dichtbebouwde Vlaanderen.

3.3 Permacultuur wereldwijd

Zoals eerder gesteld bestaat permacultuur vooral als netwerk van individuele beoefenaars en groepen en worden de ideeën en praktijken verspreid via boeken, netwerken, websites, cursussen en concrete projecten. Overal ter wereld bestaan lokale permacultuurnetwerken. Ook op het internet zijn velerlei websites terug te vinden die informatie geven op verschillende niveaus, gaande van concrete, lokale projecten, over nationale en continentale tot wereldwijde netwerken. Hierna volgen enkele voorbeelden.

Een website die de Nederlandse permacultuurprojecten in kaart brengt en beoefenaars van permacultuur met elkaar in contact brengt, is www.permacultuurnederland.org.

In Frankrijk heeft het INRA (L'Institut National de la Recherche Agronomique) een project waarin het nagaat of en hoe een permacultuurperceel van 10 are een voltijds inkomen kan opbrengen. Op het bedrijf wordt ook onderzoek gedaan en kunnen opleidingen permacultuur gevolgd worden (www.fermedubec.com/ferme.aspx).

The Permaculture Research Institute of Australia is een demonstratie site, gespecialiseerd in opleiding en educatie. Op de website www.permaculturenews.org worden internationale nieuwsberichten, informatie en onderzoeken gepubliceerd.

The Permaculture Activist (www.permacultureactivist.net) is een Amerikaans magazine dat sinds 1985 informatie verspreidt over permacultuur en concrete projecten. Ook de (redelijk grote) permacultuurbeweging in het Verenigd Koninkrijk geeft een tijdschrift uit (www.permaculture.co.uk/).

The Worldwide Permaculture Network wil wereldwijd mensen met elkaar in contact brengen. Ook hier een kaart waarop verschillende projecten zijn aangeduid (<http://permacultureglobal.com/>).

4. BELEID

Zowel in Vlaanderen en België als in andere landen en regio's is de overheid weinig of niet betrokken bij de permacultuurbeweging en -projecten. De kleinschaligheid is hier niet vreemd aan.

In Nederland worden enkele permacultuurprojecten gesteund door lokale overheden. Permacultuurprojecten krijgen als nicheproject steun binnen het kader van transitie. De gemeente Den Haag is bijvoorbeeld partner van de Stichting Eetbaar Park die in de stad enkele permacultuurprojecten heeft. De Nederlanders Wouter van Eck en Xavier San Giorgi hebben verschillende voedselbossen aangelegd in Nederland, vaak in samenwerking met de betrokken gemeenten (www.foodforestry.nl).

In Wallonië is een jaaropleiding permacultuur ontwikkeld met steun van de overheid. Op die manier kunnen geïnteresseerden een volwaardige opleiding krijgen en goed voorbereid aan een project beginnen. Ook landbouwers die hun bedrijfsvoering willen omgooien en permacultuur willen introduceren, kunnen hier baat bij hebben.

Hieronder wordt gekeken naar het landbouwbeleid. Binnen het landbouwbeleid kan een aantal bestaande maatregelen ook voor permacultuurbedrijven interessant zijn. Hierna wordt een selectie beschreven.

- Het programma voor plattelandsontwikkeling (PDPO III 2014-2020) voorziet in een biohectarepremie, waarmee het de omschakeling naar en de voortzetting van biologische productie ondersteunt. Landbouwers die volgens de regels van de biologische productiemethode telen, kunnen deze premie aanvragen. Ook op permacultuurbedrijven kan de voedselproductie gebeuren volgens de biologische methode, getuige enkele voorbeeldbedrijven uit binnen- en buitenland.
- Het programma voor plattelandsontwikkeling PDPO III voorziet in steun aan niet-productieve investeringen op landbouwbedrijven. Ook hiervoor kan een permacultuurbedrijf dat voldoet aan de voorwaarden voor deze maatregel, steun aanvragen. Het gaat om investeringen gericht op bodem- of waterbeheer of op een verhoging van de natuur- of landschapswaarde die geen economisch voordeel opleveren. Voor bepaalde niet-productieve investeringen (kleine landschapselementen, poelen, erosiedammen) kan eveneens onderhoudssteun verkregen worden via de agro-milieumaatregelen van het PDPO III.
- De maatregel investeringssteun voor landbouwbedrijven van PDPO III biedt steun aan investeringen die de duurzaamheid van de bedrijven verhogen. Bepaalde investeringen kunnen ook voor permacultuurbedrijven interessant zijn, zoals investeringen gericht op wateropvang of -zuivering, op afzet via korte keten, op energiebesparing.
- De aanleg van een boslandbouwsysteem (agroforestry) kan via PDPO III steun genieten. Landbouwers die een boslandbouwsysteem aanleggen op een landbouwperceel, rekening houdend met de maatregelspecifieke voorwaarden, kunnen hiervoor een subsidie ontvangen. Voor opstartende permacultuurbedrijven kan dit interessant zijn.
- Mogelijk kunnen nieuw op te zetten permacultuurprojecten steun krijgen via de maatregel omgevingskwaliteit van het programma voor plattelandsontwikkeling PDPO III. Projecten met een zelfpluktuin, gericht op groene zorg, met focus op natuurwaarden, et cetera kunnen in aanmerking komen, afhankelijk van de gelanceerde projectoproep. Voor deze maatregel komen natuurlijke personen evenwel niet in aanmerking om een project in te dienen. Begunstigden kunnen gemeenten zijn, provincies, vzw's, stichtingen en bepaalde publiekrechtelijke personen. Ook binnen de LEADER-maatregel kunnen permacultuurprojecten ingediend worden, op voorwaarde dat ze uitvoering geven aan de lokale ontwikkelingsstrategie van de LEADER-groep.

Om voor bovenstaande steunmaatregelen in aanmerking te komen, moet het voor de bedrijven uiteraard wel mogelijk zijn om aan de maatregelspecifieke voorwaarden te voldoen. Voor sommige maatregelen zal dat eenvoudiger zijn dan voor andere. Bovendien moeten de uitvoerende en controlerende instanties een zekere openheid vertonen naar de kenmerkende

permacultuuraspecten van de bedrijven (bijvoorbeeld een onconventionele vormgeving van het landschap en een op het eerste gezicht minder gestructureerde aanleg van akkers).

Ten slotte moeten de bedrijven bereid zijn de regels na te leven en controles te aanvaarden. Vaak heerst immers het gevoel dat veel problemen in de conventionele landbouw zijn ontstaan doordat boeren afhankelijk zijn geworden van subsidies en de wettelijke voorschriften hen in de richting van niet-duurzaamheid hebben geduwd. In die zin kiezen sommige bedrijven ervoor "onafhankelijk" te blijven en dus niet in te tekenen op ondersteunende maatregelen.

5. BESLUIT

Permacultuur staat nog in de kinderschoenen. Er zijn slechts enkele professionele bedrijven in Vlaanderen. Vlaanderen heeft geen beleid specifiek gericht op permacultuur, maar een aantal bestaande maatregelen kunnen wel toepasbaar zijn op permacultuurprojecten.

6. BRONNEN

Agentschap voor Landbouw en Visserij ALV (2008) *Toelichting bij de identificatie van de landbouwers*, Brussel

Bergen D. (2013) *Agro-ecologie – een nieuwe kijk op landbouw*. Beleidsdomein Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel.

Borgo E. (2013) *Permacultuur, transitie naar meer agro-ecologie*. Wervelkrant nr 2, juni 2013, Brussel.

Ferguson R.S. & Lovell S.T. (2013) *Permaculture for agroecology: design, movement, practice and worldview. A review*. *Agronomy for Sustainable Development* volume 34, issue 2, pp251-274.

Holmgren D. (2002) *Essence of permaculture. A summary of permaculture concepts and principles taken from 'Permaculture Principles & Pathways Beyond Sustainability'*. [Permacultureprinciples.com](http://permacultureprinciples.com)

Holzer S. (2012) *Holzer's permacultuur*. Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht.

Macnamara L. (2012) *People & Permaculture: Caring and designing for ourselves, each other and the planet*. Permanent Publications, Hampshire, UK.

Mollison B. & Holmgren D. (1978) *Permaculture One: A Perennial Agriculture for Human Settlements*. Tagari Publishers, Tyalgum, New South Wales, Australia.

Permacultuur en bio. Eeuwige moes met zoete patatjes, <http://eeuwigemoes.wordpress.com> (2013).

<http://holmgren.com.au>

<http://www.agforinsight.com>

<http://www.permacultuur.be>

www.yggdra.be

Dank aan Esmeralda Borgo, Piet Anrijs, Lucrece Roegiers en Frank Anrijs voor de interessante gesprekken en rondleiding.